

Рябченко Ю.Ю.

д.ю.н., доцент,

*професор кафедри цивільного права та процесу
Університет державної фіскальної служби України*

СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ: ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Питання як про достовірність конкретного доказу, так і про достатність їх у сукупності суд вирішує у кожному випадку виходячи з конкретних обставин справи. З іншого боку, принциповим можна вважати положення щодо неможливості доказування на основі припущень (ч. 6 ст. 81 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України)) [1]. Необхідність оптимального поєднання достовірності та повноти з'ясування обставин у справі, з одного боку, й оперативності та доступності судового захисту, з іншого, диктує проблему певної межі, до якої не можна стверджувати про існування конкретних обставин справи, а за якою – доказування втрачатиме сенс, призводитиме до невиправданих витрат часу і сил учасниками судового процесу. У різних справах така межа є різною. Так, в одних випадках суди виходять із необхідності вичерпного підтвердження доказами усіх обставин предмету доказування (наприклад, встановлення розміру майнової шкоди), а в інших – фактично допускають «розумне припущення» (наприклад, визначення розміру імовірно завданої моральної шкоди). Різні підходи спостерігаються і при вирішенні процесуальних питань. Зокрема, перший підхід характерний при вирішенні питань про наявність поважних причин пропущення процесуального строку (вимоги щодо вичерпного підтвердження наприклад, хвороби або перебування у тривалому службовому відрядженні). Другий – при вирішенні питань щодо забезпечення позову

(при визначенні добросовісності поведінки відповідача, на підставі чого робиться висновок про можливість ухилення відповідача від виконання судового рішення у майбутньому).

Огляд останніх досліджень і публікацій. Необхідно вказати на роботи таких дослідників, як: В.П. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.Г. Крет, А.С. Степаненко, Х.Р. Слюсарчук та ін. у сфері кримінального процесуального права. У царині цивільного процесуального права необхідно виділити роботи таких дослідників, як Т.В. Руда, М.М. Ясинок, а також окремі дослідження у сфері доказування, що побічно торкаються цього питання. Базове значення мають роботи окремих зарубіжних дослідників, як: О.Т. Боннер, С.Л. Будилін, А.Г. Карапетов, С.В. Курильов, Г.М. Резнік, М.К. Трешніков.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є виокремлення досвіду застосування категорії стандарту доказування у національному процесуальному праві, окреслення перспектив її подальшого розвитку у сфері цивільного процесуального права.

Виклад основного матеріалу. Основними причинами недостатності розвитку цього поняття у межах цивілістичного судового процесу можна вважати такі. По-перше, значне збереження впливу радянських традицій у доктрині та законотворенні, відповідно до яких суд зобов'язаний встановити саме об'єктивну істину. По-друге, складнощі у визначенні критеріїв стандарту доказування: в яких випадках який стандарт має застосовуватися. По-третє, проблемність фіксації таких критеріїв:

суб'єкт фіксації та джерело (у законодавстві, або ж у актах узагальнення судової практики, або ж судом у кожному конкретному випадку); спосіб фіксації (перерахування конкретних випадків стосовно певних стандартів доказування або вироблення узагальнень).

Необхідно вказати на виділення у сучасній науковій літературі значного різноманіття стандартів доказування. Так, окрім наведених, виділяються: «внутрішнє переконання» [2], «обґрунтована підозра» [3], «достатня підстава» або «ймовірна причина», «переконання за більшої вірогідності», «вагоме переконання» [4, с. 19], «зрозумілі та переконливі докази» [5]. В.Г. Крет вказує на формування у доктрині кримінального процесу класифікації стандартів доказування за такими критеріями: за галуззю застосування; за завданнями кримінального процесуального доказування; за ступенем тяжкості (інтенсивністю) вчиненого злочину; за стадією кримінального провадження; за способами формування доказів і критеріями їх допустимості, а також наводить значну кількість інших критеріїв [5]. Попри те, що зазначені стандарти виділяються у рамках кримінального судочинства, вони становлять інтерес і стосовно цивілістичних процесуальних галузей права.

Стандарт доказування «баланс імовірностей» («balance of probabilities»). Слід довести, що факт швидше був, аніж не був, тобто суб'єктивна впевненість може бути виміряна як така, що дорівнює 51% і вище. Баланс вірогідностей оцінюється в абсолютних виразах, тому в ситуації, коли докази оцінені як 50х50 (позивач / відповідач), спір виграє відповідач (*Rhesa Shipping Co SA v Edmonds* [1985] 1 WLR 948 [6]). Верховний Суд України в постанові від 14 червня 2017 р. у справі № 923/2075/15 [7] критикував апеляційний суд за те, що останній «відмовив у стягненні упущеної вигоди на тій лише підставі, що її розмір не може бути встановлений із розумним ступенем достовірності» [2]. Отже, слід констатувати, що, попри відсутність прямого законодавчого закріплення, відповідні

підходи судів мають місце. Це свідчить про необхідність закріплення чітких критеріїв цих підходів – для їх уніфікації та досягнення передбачуваності судових рішень.

Стандарт доказування «перевага доказів» («preponderance of the evidence»). У юридичній літературі та судовій практиці США залежно від конкретних обставин справи розмежовують два види достатності доказів: очевидну («prima facie evidence») та задовільну достатність («satisfactory evidence»). Очевидно, достатніми є докази, яких згідно з законом достатньо для встановлення певного факту або усієї сукупності фактів, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторони доти, доки існування цього факту не буде заперечене іншими доказами. Тобто такі докази не є безспірними, але якщо протилежна сторона не надасть належні докази для їх спростування, вони є достатніми для ухвалення рішення на користь особи, котра їх подала [8, с. 107]. На відміну від очевидної достатності, критерії задовільної достатності не встановлюються законом. Задовільна достатність застосовується при остаточній оцінці доказів у більшості цивільних справ. Задовільно достатньою є така кількість доказів, яка за результатами їх розумового зважування судом або присяжними здатна переконати у правдивості певного факту. Тобто у такому разі достатніми є докази, які можуть обґрунтувати ухвалення рішення на користь особи, котра їх подала. Це пов'язано з питанням зважування доказів [8, с. 107].

Стандарт доказування «ясні та переконливі докази» («clear and convincing evidence»). Цей стандарт становить, по суті, підвид стандарту доказування «перевага доказів» і застосовується щодо позовів, у яких суд або законодавець вирішили, що для отримання рішення на свою користь сторона повинна подати більше, ніж звичайну кількість доказів. Це може мати місце, наприклад, коли наслідки вирішення цивільної справи є набагато серйознішими, ніж звичайне матеріальне відшкодування і наближаються за своїм характером

до наслідків у кримінальній справі. Тому застосування простого цивільного стандарту у таких справах викликало б істотний ризик ухвалення помилкового рішення. Прикладами справ, у яких застосовується підвищений цивільний стандарт, є справи про депортацію іноземців за зверненнями державних органів, про визнання особи недієздатною і поміщення її на примусове лікування до психіатричного закладу або позбавлення батьківських прав [8, с. 108].

«Внутрішнє переконання» не визнається у вітчизняній науці окремим стандартом доказування. У зв'язку із цим наводяться загальні положення актуальних процесуальних кодексів щодо оцінки доказів, зокрема ч. 1 ст. 90 Кодексу адміністративного судочинства України (у редакції з 15 грудня 2017 р.) від 06 липня 2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [9]: суд оцінює докази, які є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному й об'єктивному дослідженні [10]. Необхідно погодитися із Д. Гетманцевим, що зазначена стаття не містить чітких критеріїв досягнення суддею внутрішнього переконання. Тому вчений вказує на необхідність застосування цих положень у взаємозв'язку із положеннями стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [10]. Необхідно визнати існування подібного становища і стосовно цивільного процесу. Так, подібне за змістом положення міститься у ч. 1 ст. 89 ЦПК України: «Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів». Попри висловлення Д. Гетманцевим зазначених положень у сфері адміністративного судочинства, необхідно вказати на можливість їх застосування і у цивільному процесі.

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Стандарт «поза розумними сумнівами» визначає, що відсутність розумних сумнівів має місце тоді, коли всі альтернативні пояснення наданих доказів надзвичайно

малоймовірні. Прикладом застосування такого стандарту наводиться відмова у встановленні факту у разі суперечностей у поданих стороною доказах у справі [10]. У кримінальному провадженні стандарт доказування «поза розумним сумнівом» встановлює мету доказування, якою є достовірність як найвищий ступінь ймовірності. Досягнення чи недосягнення такого ступеня ймовірності визначається суб'єктом прийняття рішення, що має означати відсутність розумних сумнівів у суб'єкта прийняття рішення в (не) існуванні певного факту(ів). Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» є кримінальним стандартом доказування, який використовується судом при вирішенні питання щодо доведеності вини особи та винесенні судового рішення. Концепції «стандарт доказування» та його виду – «поза розумним сумнівом» – властиві такі ознаки: варіативність стандарту доказування залежно від сфери застосування та предмету розгляду; тісний взаємозв'язок стандарту доказування та тягаря (обов'язку) доказування; стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкта прийняття рішення, встановлюючи певний рівень (міру) доведеності для визнання певного факту існуючим [11, с. 12–13].

Стандарт доказування «обґрунтована підозра» вимагає встановлення можливого (ймовірного) існування певного факту чи обставини. У разі вирішення питання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження причетність особи до вчинення кримінального правопорушення не повинна мати категоричного висновку, а свідчити лише про її можливість. Слідчий суддя в жодному разі не повинен встановлювати причетність особи поза розумним сумнівом, втім, обґрунтована підозра має підтверджуватися конкретними фактами й обставинами, що можуть переконати об'єктивного спостерігача, тобто непрофесіонала у сфері права, в існуванні зв'язку між діями особи та подією. Такі фактичні обставини повинні

бути чіткими, зрозумілими та відображеними у відповідному рішенні компетентного органу [3, с. 19]. Цей стандарт доказування відповідає на питання: «Якою мірою, до якої межі?» [12, с. 263], тобто є показником виконання стороною кримінального провадження тягара доказування [3, с. 15]. Отже, зазначений стандарт доказування ставить питання про застосування, окрім звичного «тягара надання доказів», також «тягара переконання» [3, с. 15; 13, с. 13–14].

Стандарт доказування «достатня підстава» («ймовірна причина») характеризується такими ознаками: відсутністю фактичного балансу або фактичної переваги ймовірностей у кримінальному провадженні; виникає на підставі встановлення «ймовірності», а не впевненості чи безсумнівності у необхідності прийняття певного рішення під час кримінального провадження; наділений змішаним «перспективно-ретроспективним» характером (запровадження стандарту доказування «достатня підстава» у вітчизняному кримінальному процесі змінює стереотипне мислення про те, що пізнання у кримінальному процесі характеризується виключно ретро-спективністю, оскільки об'єктом пізнання є подія, яка відбулася в минулому); передбачає встановлення «практичної ймовірності», яка може бути досягнута не лише раціональним, але також емпіричним (іраціональним) способом [4, с. 19]. У США зазначений стандарт є пом'якшеним порівняно зі стандартом «превага доказів» (що застосовується й у кримінальному судочинстві) та застосовується при отриманні дозволу на арешт або обшук [14, с. 103].

Стандарт доказування «переконання за більшої вірогідності». У ч. 3 ст. 87 проекту КПК 2008 р. «переконання за більшою вірогідністю» визначали як переконання, яке впливає із неупередженого та добросовісного розгляду всіх наданих сторонами доказів і свідчить, що висновок про існування або відсутність тієї обставини чи сукупності обставин, які доводить сторона, є більш вірогідним,

ніж протилежний висновок. У ч. 5 ст. 110 проекту КПК 2007 р. «вагоме переконання» означало, що наявні на момент прийняття рішення докази створюють дуже велику вірогідність того, що твердження відповідає дійсності [15, с. 204].

Стандарт доказування «зрозумілі та переконливі докази». Суть його полягає в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність розглядуваного факту є імовірною, або ж викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Водночас усувати всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. Він застосовується, зокрема, в деліктних позовах з метою стягнення з відповідача т. зв. штрафних збитків, які перевищують звичайні компенсаторні збитки [16, с. 151; 17].

Наведені положення показують, що у різних випадках застосовуються різні стандарти доказування. Крім того, окремі стандарти доказування можуть мати різне співвідношення між собою та в окремих випадках застосовуватися альтернативно або субсидіарно.

Характеризуючи усталену практику національних судів, можливо упевнено стверджувати, що найбільшого поширення сьогодні набув стандарт доказування «поза розумним сумнівом», який визначає, що відсутність розумних сумнівів має місце тоді, коли всі альтернативні пояснення наданих доказів надзвичайно мало ймовірні. Наприклад, відмова у встановленні факту у разі суперечностей у поданих стороною доказів.

ЄСПЛ загалом керується саме цим стандартом, хоча в окремих випадках відхиляється від нього. Так, внаслідок неподання урядом запитаних істотних доказів або достатніх пояснень стосовно певних обставин, які підлягали доведенню іншою стороною, Суд вказав на можливість дійти висновків про існування цих обставин та ухвалити рішення стосовно таких обставин із застосуванням значно нижчого стандарту переваги доказів («preponderance of evidence») [18].

Практика ЄСПЛ свідчить про безпосередню залежність стандарту доказування від важливості вирішуваного питання стосовно правового статусу особи. Наприклад, кримінальним справам властивий суворіший стандарт доказування, аніж цивільним [19].

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Поширеним є розуміння стандарту доказування як рівня імовірності, до якого обставина має бути підтверджена доказами, щоб вважатися дійсною.

2. Основними причинами недостатності розвитку цього поняття у межах цивілістичного судового процесу є такі. По-перше, значне збереження впливу радянських традицій у доктрині та законотворенні, відповідно до яких суд зобов'язаний встановити саме об'єктивну істину. По-друге, складнощі у визначенні критеріїв стандарту доказування: в яких випадках який стандарт має застосовуватися.

Анотація

Стаття присвячена виокремленню досвіду застосування категорії стандарту доказування у національному процесуальному праві, окресленню перспектив її подальшого розвитку у сфері цивільного процесуального права. Однією з основних причин недостатності розвитку цього поняття у межах цивілістичного судового процесу виділено значне збереження впливу радянських традицій у доктрині та законотворенні, відповідно до яких суд зобов'язаний встановити саме об'єктивну істину. Доведено, що поширеним є розуміння стандарту доказування як рівня імовірності, до якого обставина має бути підтверджена доказами, щоб вважатися дійсною. Вказано, що основними причинами недостатності розвитку цього поняття у межах цивілістичного судового процесу є такі. По-перше, значне збереження впливу радянських традицій у доктрині та законотворенні, відповідно до яких суд зобов'язаний встановити саме об'єктивну істину. По-друге, складнощі у визначенні критеріїв стандарту доказування: в яких випадках який стандарт має застосовуватися. По-третє, проблемність фіксації таких критеріїв: суб'єкт фіксації та джерело (у законодавстві або ж у актах узагальнення судової практики, або ж судом у кожному конкретному випадку); спосіб фіксації (перерахування конкретних випадків стосовно певних стандартів доказування або вироблення узагальнень). Визначено, що напрями розвитку стандартів доказування задаються країнами із тривалим досвідом їх застосування. Так, у США існує два стандарти доказування (цивільний і підвищений цивільний), залежно від яких достатність доказів вимірюється у різних відсотках. Стандарти доказування є важливим елементом змагального процесу. Зазначено, що перспективним напрямом розвитку стандартів доказування у цивільному судочинстві є визначення способу закріплення таких стандартів (у законодавстві чи актах судових органів), а також критеріїв застосування стандартів доказування у різних випадках.

Ключові слова: доказування, стандарт доказування, цивільний процес, суд, перевага доказів, ясні та переконливі докази, внутрішнє переконання.

По-третє, проблемність фіксації таких критеріїв: суб'єкт фіксації та джерело (у законодавстві, або ж у актах узагальнення судової практики, або ж судом у кожному конкретному випадку); спосіб фіксації (перерахування конкретних випадків стосовно певних стандартів доказування або вироблення узагальнень).

3. Напрями розвитку стандартів доказування задаються країнами із тривалим досвідом їх застосування. Так, у США є два стандарти доказування (цивільний і підвищений цивільний), залежно від яких достатність доказів вимірюється у різних відсотках.

4. Стандарти доказування є важливим елементом змагального процесу.

5. Перспективним напрямом розвитку стандартів доказування у цивільному судочинстві є визначення способу закріплення таких стандартів (у законодавстві чи актах судових органів), а також критеріїв застосування стандартів доказування у різних випадках.

Riabchenko Yu.Yu. Standard of evidence: application experience and implementation prospects

Summary

The article is dedicated to highlighting the experience of applying the category of standard of proof in national procedural law, outlining the prospects of its further development in the field of civil procedural law. One of the main reasons for the lack of development of this concept within the framework of civilistic litigation is the considerable preservation of the influence of Soviet traditions in doctrine and lawmaking, according to which the court is obliged to establish the objective truth. It has been shown that the standard of proof is a widespread likelihood that a circumstance must be substantiated by evidence in order to be considered valid. It is stated that the following are the main reasons for the lack of development of this concept within the framework of civilistic litigation. First, there is considerable preservation of the influence of the Soviet traditions in the doctrine and lawmaking, according to which the court is obliged to establish the objective truth itself. Second, the difficulty in defining the standard of proof is: in which cases which standard should be applied. Third, the problem of fixing the following criteria: the subject of the fixation and the source (in law, or in the acts of generalization of case law, or – by the court in each case); method of fixation (listing specific cases for certain standards of proof, or generalizing). It is determined that directions for the development of standards of proof are set by countries with long experience in their application. Yes, there are two standards of proof in the United States (civil and elevated civilian), depending on which the sufficiency of the evidence is measured in different percentages. Evidence standards are an important element of the competitive process. It has been pointed out that the perspective direction for the development of standards of evidence in civil proceedings is to determine the way in which such standards are enshrined (in legislation or acts of judicial authorities), as well as the criteria for the application of standards of evidence in different cases.

Key words: evidence, standard of proof, civil process, court, preponderance of evidence, clear and convincing evidence, internal conviction.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088.
2. Томаров І. Стандарт доказування: внутрішнє переконання чи баланс вірогідностей. *Юридична Газета online*. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/standart-dokazuvannya-vnutrishne-perekonannya-chi-balans-virogidnostey.html> (дата звернення: 15.03.2020).
3. Гловіюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 13–20. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11192> (дата звернення: 12.03.2020).
4. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2017. 25 с.
5. Крет В.Г. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414–417. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/123.pdf (дата звернення: 13.03.2020).
6. United Kingdom House of Lords Decisions. URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1985/15.html> (дата звернення: 16.03.2020).
7. Про часткове задоволення заяви : Постанова від 14 червня 2017 р. № 923/2075/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67621495> (дата звернення: 19.03.2020).

8. Руда Т. Критерій достатності при оцінці доказів у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 88. С. 106–110.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 1918.
10. Гетманцев Д. Діалектика істини або які стандарти доведення застосовані в податкових спорах? *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/134387-yaki_standarti_dovedennya_zastosovni_v_podatkovih_sporah.html (дата звернення: 16.03.2020).
11. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2017. 22 с.
12. M. Davies, H. Croall, and J. Tyrer. *Criminal Justice: An Introduction to the Criminal Justice System in England and Wales*. Pearson Education, 2005.
13. M. Spencer and J. Spencer. *Evidence Concentrate: Law Revision and Study Guide*, 4th ed. Oxford University Press, 2015. P. 13–14.
14. Вапнярчук В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 100–112.
15. Павлишин А., Слюсарчук Х. Стандарти доказування та формування знання у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 62. С. 199–209.
16. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування. Харків : «Юрайт», 2017. 408 с.
17. Бudyлин С.Л. Штрафные убытки. Теперь и в России? *Вестник гражд. права*. 2013. № 4. С. 19–52.
18. *Trepashkin v. Russia* (№ 2), 16 December 2010, № 14248/05. *Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database»*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102282> (дата звернення: 14.03.2020).
19. *Ringvold v. Norway*, 11 February 2003, № 34964/97. *Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database»*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60933> (дата звернення: 14.03.2020).